

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО ЖУРНАЛИСТИКА И МАСОВА КОМУНИКАЦИЯ
КАТЕДРА „РАДИО И ТЕЛЕВИЗИЯ“

Факт и фикция в мемоарния разказ след 1990 г.

Автореферат

на дисертационен труд за придобиване на образователна и
научна степен „доктор“ по професионално направление 3.5.

Обществени комуникации и информационни науки

(Журналистика – Медиен разказ)

Докторант:

Бистра Петрова Величкова

Научен ръководител:

Проф. дсн д-р Снежана Попова

София, 2019 г.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИЯТА

УВОД	8
ПЪРВА ГЛАВА	18
Понятията факт, фикция, памет, разказ, мемоар	18
I. Факт, фикция, „преход“	18
1. Факт.....	18
2. Фикция.....	20
3. „Преход“.....	29
II. Фактологично и фикционално разказване	34
III. Разказ	39
IV. Биография. Автобиография. Мемоар	47
1. Биография.....	47
2. Автобиография.....	49
3. Мемоар.....	53
V. Памет. Спомен. Реконструиране на миналото в настоящето	60
1. Паметта като настояще на миналото.....	60
2. Индивидуална и колективна памет.....	63
3. Наратология – наука за разказа.....	68
ВТОРА ГЛАВА	72
Факт и фикция в медийния разказ за „прехода“. Моделиране на действителността и изграждане на медийни герои	72

I. Факт и фикция в българските медии след 1990 г. Медиите като моделираща инстанция на действителността – в. „Дума“ и в. „Демокрация“	73
1. Теория на моделите. Определение за модел (Бернд Мар).....	73
2. Действителността като модел за медиите или медиите като моделираща инстанция на действителността.....	77
3. Какво е „действителност“ за медиите.....	78
4. В. „Дума“ и в. „Демокрация“ като моделиращи инстанции на действителността в началото на „прехода“.....	79
II. Факт и фикция в изграждането на медийните герои. „Живей бързо“ – Васил и Георги Илиеви – престъпници и/или герои на „прехода“	86
1. Медийни герои в България след 1990 г.....	87
III. Героите на „прехода“ в ТВ сериалите. Архетипни конструкции при персонажите в сериалите след 1990 г. („Под прикритие“ и „Столичани в повече“)	9
4	
1. Карл Густав Юнг и колективното несъзнавано.....	95
2. Дванадесет архетипа според теорията на Карл Густав Юнг.....	100
3. Българските сериали след 1989 г.....	104
3.1. „Дунав мост“ – първият сериал, който разказва времето на „прехода“.....	104
3.2. След 2010 г. – възход на българските ТВ сериали.....	107
3.3. „Под прикритие“ и „Столичани в повече“ – „преходът“ в криминален и	

комедиен план.....	108
4. Архетипни конструкции при персонажите в „Под прикритие“ и „Столичани в повече“.....	113
5. Героите в сериалите и митологичният разказ за „прехода“.....	121
IV. От журналистика към литература. Факт във фикцията и фикция във факта. Сливането на реалност и измислица при журналистите-писатели.....	123
1. От журналистика към литература. Влиянието на журналистическата работа върху художественото писане.....	123
2. Световни писатели, работили като журналисти.....	125
3. Български писатели, работили като журналисти.....	132
ТРЕТА ГЛАВА.....	138
Българската мемоарна литература в периода 1990 г. – 2018 г.....	138
I. Българската мемоарна литература. Обзор в периода 1990-2018 г.....	138
1. Методология на изследването. Списък на мемоарната литература в България от COBISS.....	138
II. Мемоарните книги за „прехода“. Българската мемоарна литература след 1990 г. – обосновка на изборите.....	142
III. Наративен анализ на българските мемоарни книги след 1990 г.....	144
1. „Лъжата“ – книги 1, 2, 3 – Тошо Тошев (2003 г., 2004 г., 2011 г.).....	146
1.1. Тошо Тошев – биография.....	146
1.2. Мемоарът като дневник.....	153
2. „Мир на страха ни. Бележки под линия“ – Георги Мишев (2014 г.).....	165

2.1. Биография на Георги Мишев.....	165
2.2. Мемоарите на Георги Мишев като разказ на емоциите.....	165
3. „Началото на Прехода. Записки по революцията. 1989-1996 г. Том 2“ (2015 г.); „Записки по революцията (1997-2017). Том 3“ (2017 г.) – Евгений Дайнов.....	176
3.1. Евгений Дайнов – биография.....	176
3.2. Мемоарът като героичен епос.....	177
3.3. Основни теми в мемоарните книги на Евгений Дайнов.....	186
4. Изводи за мемоарите на Тошев, Мишев и Дайнов.....	189

IV. Българската художествена литература след 1990 г. Документално-фикционалният разказ за „прехода“.....

1. Мемоарната и художествената литература като еднакво достоверни свидетелства за времето след 1990 г.....	191
2. Не-фикционалният роман.....	192
3. „Хладнокръвно“ за „прехода“.....	194
4. „Кучешки времена. Революцията менте – 1989“ (ИК „Балкани“, 2008) на Илия Троянов.....	199
4.1. Биография на Илия Троянов.....	199
4.2. Сюжет на романа.....	200
4.3. Фактите в художествения разказ на Троянов.....	202
5. „Черната кутия“ („Захарий Стоянов“, 2007) на Алек Попов.....	208
5.1. Биография на Алек Попов.....	208
5.2. Сюжет на романа.....	209
5.3. Фактите в художествения разказ на Попов.....	210

6. „Кучета под индиго“ („Рива“, 2012 г.) на Чавдар Ценов.....	214
6.1. Биография на Чавдар Ценов.....	214
6.2. Сюжет на романа.....	215
6.3. Фактите в художествения разказ на Ценов.....	216
7. Изводи за романите на Троянов, Попов и Ценов.....	221
ЗАКЛЮЧЕНИЕ И ИЗВОДИ.....	225
ПРИНОСНИ МОМЕНТИ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	232
БИБЛИОГРАФИЯ.....	233

1. Структура на дисертацията

Дисертационният труд е с обем 244 страници. Броят на цитираните източници е 124, от които 52 броя на български език и 46 чуждестранни източника (предимно на английски и френски език), 26 броя са интернет източниците – сайтове, научни интернет платформи, научни онлайн издания и др. Библиографията съдържа книги, научни статии, доклади от български и световни изследователи в областта на медиите, разказа, мемоара. В Използвани интернет източници са поместени съответно всички онлайн източници на информация. В дисертацията са налични три броя изображения, които илюстрират определени научни изследвания и изводите към тях. Научният текст е структуриран по следния начин: Увод, Първа глава – дефиниране на понятията факт, фикция, памет, разказ, мемоар, „преход“, разказ, биография, автобиография, мемоар и т.н., Втора глава – Факт и фикция в медийния разказ за „прехода“. Моделиране на действителността и изграждане на медийни герои, Трета глава – Българската мемоарна литература в периода 1990 г. – 2018 г.; Мемоарните книги за „прехода“; Българската художествена литература след 1990 г. Документално-фикционалният разказ за „прехода“, Заключение и изводи, Приносни моменти, Библиография.

2. Актуалност на темата

Избрахме да изследваме областта на фактите и фикцията в мемоарния разказ за времето след 1990 г. в България по няколко причини:

1. Необходимостта от преосмисляне на миналото и поглед към споменния разказ на хората за това близко минало.
2. Изследователски интерес към това как работи паметта на хората и на обществото. Как се помни миналото и как се разказва в настоящето?
3. Интересът към това доколко споменното, мемоарното разказване може да бъде обективно и доколко в настоящия разказ за него по-силно звучат авторови интерпретации на разказващия.
4. Наблюденията са, че областта на мемоарния разказ след 1990 г. в България не е достатъчно изследвана за момента. Забелязахме необходимост от научна разработка, която да хвърли макар и малка светлина върху този въпрос.

Споменът е събитие от миналото, което чрез паметта се случва в настоящето. Доколко споменът отразява реално случилото се минало и доколко при разказването се добавя нещо допълнително от автора, от гледна точка на настоящето? Спомняйки си днес случки от миналото, ние добавяме своята интерпретация за тях. Как тези случки са повлияли и са се отразили на по-нататъшния ни живот? Доколко тези спомени могат да бъдат достоверни? Доколко те отразяват обективно това, което се е случило? Въобще възможна ли е обективност в спомените? Всъщност миналото се случва и има смисъл само в спомените, колкото и субективни да са те. В противен случай то не съществува. Миналото има смисъл само в настоящия спомен за него. Спомените ни дават възможност да преосмислим живота си и да погледнем на него ретроспективно, да си го обясним по-добре, да разберем какво ни се е случило. За тази цел много хора пишат мемоари, в които писмено разказват и преосмислят миналото си. За самите автори тези мемоари са реален разказ за техния живот, описан с реални случки и събития. Въпреки това, минавайки през езика, през

словото, всяка случка вече се променя, тя се случва наново чрез текста. Както казва Тотка Монова: „Не може да се отдели описанието на фактите от езика, с който те се отразяват, а езиковото обозначавање винаги носи допълнителен смислов, оценъчно-коментарен, емоционален акцент, който се добавя“¹. По този начин, чрез езика действителността се отразява, но и се интерпретира. Чрез езика тя се случва наново. По думите на Михаил Бахтин, „когато текстът става обект на нашето познание, можем да говорим за отразяване на отражението. Разбирането на текста е правилното отражение на отражението“².

При разбирането на текста, в който разказаната действителност (често по спомен от видяното и преживяното) се случва наново, фактите от реалността се преплитат с интерпретирания спомен за миналото, в който има вече и доизмисляне на случките (фикция). Тогава как можем да определим мемоарите на някого като напълно достоверен източник на информация за миналото? Принудени сме просто да се доверим на това, което той казва, и да приемем, че това е една от възможните гледни точки; едно възможно минало, интерпретирано от автора на мемоарите. Както казва Александър Къосев „разказът определя кое е истина и кое не е истина“³.

Разказът за времето след 1990 г. се развива в различни форми с претенции за достоверност – исторически трудове, учебници, архиви, документи като източници на информация за определен период. Мемоарите са творби, в които авторите излагат своите спомени, които могат да се отнасят до исторически или лични събития, или и

¹ Монова, Тотка (2012). „Новият журнализъм на прехода. Между корпоративния карцер и новите медии“, София: ИК Парадокс, с. 32

² Бахтин, Михаил (1990). *Проблемът за текста в лингвистиката, философията и другите хуманитарни науки. // Идеи в културологията. Том 1.* Съставители Иван Стефанов, Димитър Гинев. София: УИ „Св. Климент Охридски“.

³ Къосев, Александър (2013). „Що е разказ? Между парадигмите. Втора лекция“, лекция на проф. Александър Къосев в лекционния курс на доц. Андрей Райчев в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски,, (05.04.2013 г.), <https://tinyurl.com/y9lcy22w>, [посетен на 23.03.2018]

двете. Смята се, че мемоарът принадлежи към историческия или автобиографичния жанр. Изтъква се и това, че се различава от тях: за разлика от чистия исторически разказ, мемоарът не се характеризира с обективен поглед към събитията, а представя личната гледна точка. Различава се и от автобиографичния роман, тъй като може да бъде фрагментарен и да подрежда събитията според личното усещане на автора, т.е. нехронологично.

Всъщност можем да говорим за мемоар/мемоари в тесен смисъл (жанр) – разказ по спомени от очевидец, от човек преживял дадени събития, т.е. фактологичен, документален разказ, но и в широк смисъл – разказване по собствени и чужди спомени в други форми, в т. нар. художествена форма, фикционален разказ.

3. Обект на изследването

Обект на изследване на дисертацията са **три типа разказ**, основан на спомен: **1)** на съвременници на изучавания период, които, освен това, активно са участвали в обществените събития (мемоарни книги); **2)** на писатели, създали литературни герои, които са поставени в реални ситуации и събития (романи, разкази). Разгледани са и **3)** разкази на медиите, които отразяват случващите се събития и участват по този начин като фон за възприемане на събитията и времето (вестници, телевизия, документални книги на журналисти, съставени от медийни публикации). И при трите канала/посредника, през които минава мемоарния разказ за времето след 1990 г., се наблюдава неминуемо преплитане на факти и фикция, реалност и измислица, истина и не-истина. Точно това преплитане ни интересува. **Формите на преплитане на факт и фикция** в мемоарния разказ за времето след 1990 г. са **предмет** на

настоящото изследване.

За времето след 1990 г. широко разпространено е названието „преход“; „преход“ от една форма на управление на държавата към друга. След 1989 г. в България настъпват ключови исторически, социални и икономически промени. След като 45 години страната е управлявана в една политическа система/режим (тоталитарна система, социализъм), наглед за миг се преминава в друга форма на управление – демократична, със свободна пазарна икономика. Както казва Александър Кьосев, рухва „семиотичната страна на тоталитаризма“. Демокрацията и пазарната икономика се случват трудно. Чувствата у хората са смесени – надежда, че предстои промяна, радост от настъпилата свобода, но и страх от това какво следва оттук нататък. Хората изпадат в ценностна обърканост кое е правилно и кое не, и голяма част от тях сами утвърждават промяната като „правилна“, а стария комунистически режим като „грешен“.

Това, което представлява интерес за нашето изследване, е **как хората си спомнят това време – времето след 1989 г в България**, наричано още „преход“. Как се случва „преходът“ в разказа за него? По какво се сходят и по какво се отличават разказите на различни хора за едни и същи събития? Може ли да се установи къде всъщност „свършва“ фактологичният, документалният разказ и започва измисленият, фикционалният? Какво се помни?

Именно мемоарният разказ е отлична база за изучаване на времето след 1989 г. В началото на „прехода“ България се оказва в една „**асемиотична ситуация**“, за която в настоящия труд въвеждаме понятието „**семиотичен хаос**“ – ситуация, в която

всички предишни символи, идеологии и смисли рухват, а на тяхно място все още няма нови и настъпва хаос. Най-бързо произведените нови идеологии са тези, които са против старите, от типа: „Комунизмът беше лош, сега идва новото по-хубаво време“. Мнозинството от хората виждат в промяната и новото време възможност за по-добър живот и бъдеще. Какво обаче се случва в действителност и дали надеждите на хората за промяна към по-добро не се провалят? Мераб Мамардашвили казва, че „смисълът на миналото се случва сега“. Затова осмислянето на времето може да стане, само когато това време отmine и останат само спомените за него. Чрез спомените на хората можем да видим какво е било времето след 1989 г. Теоретично т. нар. „преход“ не е свършил – целият исторически период след 1989 г. до ден днешен бива наричан „преход“. Макар че в медиите се наблюдават изказвания, според които „преходът“ е свършил с приемането на България за страна членка на Европейския съюз на 1 януари 2007 г., отново в медиите, а и във всекидневието, може да се срещне и обратното твърдение. Споровете за края на „прехода“ не пресекват от десетилетия. Затова **периодът, който изследваме в настоящия труд, е именно времето след 1989 г./ 1990 г., практически до днес.**

4. Изследователски цели и задачи

Основната изследователска **цел** на дисертационния труд е да се изучи как се реконструира времето на „прехода“ чрез спомените на хората в мемоарни разкази.

Тази цел предполага изпълнението на няколко **основни задачи**:

- Изясняване на понятията факт, фикция, преход; биография, мемоар и т.н.
Изграждане на теоретична основа за анализа на емпиричния материал;

- Изучаване на разказването за т. нар. „преход“ в основни медийни продукции от различен тип, за да се очертае фонът, върху който се състои рецепцията на мемоарите;
- Изработване на критерии за избор на конкретни творби за изучаване;
- Анализиране на избраните произведения. Аналитично изявяване на прилики и разлики в разказването при двата типа разкази. Установяване на онези общи части на разказа – събития, представи, лексикални избори и т.н., които влияят чрез своята повтораемост.

В дисертацията се използват аналитични **методи** – текстови и езиков анализ, наративен анализ, сравнителен анализ.

Изследователската хипотеза, която поставяме, е че мемоарните книги, които жанрово се определят като документални, и художествените романи, определени като фикционални, разказват еднакво правдоподобно за времето на „прехода“ в България. Ключовото тук е именно разказът за времето на „прехода“.

5. Изпълнение на поставената изследователска програма

Изпълнението на поставените изследователски цели е подредено в три последователни и логично свързани глави. В **глава Първа залагаме теоретичната рамка, на която ще базираме емпиричния си анализ**. В нея даваме дефиниции на основните понятия, с които ще работим – факт, фикция, „преход“, мемоар, разказ, спомен, памет. Разглеждаме подробно какви са разликите между на пръв поглед близките жанрове като биография, автобиография и мемоар/мемоари. Спираме

вниманието си на това какво стои в основата на фактологичното и фикционалното разказване и как двете се различават, но и взаимно се допълват. Обръщаме поглед към паметта и реконструкцията ѝ в настоящето, както и към връзката между индивидуалната и колективната памет. Дефиниции на основните понятия и проблемите свързани с тях даваме, цитирайки утвърдени учени в областта: Ролан Барт, Волфганг Изер, Михаил Бахтин, Ян Асман, Мишел дьо Серто, Мераб Мамарадшвили, Морис Халбвакс, Дарин Тенев, Лиляна Деянова, Тотка Монова, Снежана Попова, Александър Кьосев и др.

Тъй като разказът е основно понятие, което ни занимава в дисертационния труд, в теоретичната рамка приемаме различни положения за функцията на разказа при реконструкцията и разказването на миналото, синтезирани от Александър Кьосев:

1. Разказите са обективни езикови и семиотични структури, за чиито анализ има разработени изследователски методологии.
2. Разказите имат наративна структура и наративна семантика. Те имат и контекстуални употреби – смислови пластове, които могат да бъдат изследвани със съответни методи.
3. Разказът може да смесва и координира лични спомени с истории, разказани от близки, а също и с популярни легенди, митове и фикции. Той присъства между истината и фикцията.
4. Разказът е едновременно личен и надличен модел на структуриране и управление на социален смисъл. Той позволява да представя обществени модели на разказване („Големи разкази“) и индивидуални, лични („Малки разкази“).
5. Разказът е символен инструмент, който позволява на индивида да оцялости

живота си, да му даде етическа и естетическа форма и да получи признание.

Разказът е „машина“ за обработване на времето.

6. Разказът винаги превежда личните светове в език, персонажи и сюжетни структури, а на персонажите приписва мотиви и стимули за действие. Разказът извършва „превод“ на личното в надлична социална разбираемост.

7. Разказът има аспекти, които паметта няма. Разказът е не само съдържание и форма, но и социален ритуал, различен от процесите на спомняне, различен от ситуацията, в която се разказва.

8. Разказът е културен и социален ресурс – репертоар от разкази в едно общество⁴.

В глава Втора разглеждаме взаимовръзката между факт и фикция в медийния разказ след 1989 г. Тази връзка е важна за анализа ни, тъй като може да послужи за мост към мемоарните разкази на отделни личности. Медийният разказ за времето също е разказ по спомен – събитието „X“ се случи и журналистът/медията разказва за него, разказва като очевидец, но по спомен от това, което е видял, както и с определена интерпретация. Така е и при мемоарните книги – авторът разказва от първо лице спомените си от миналото. Именно затова втора глава е ключова за преминаването към мемоарните книги – в нея проследяваме как се използват реални факти и фикции в медийния разказ от изследвания период: **В т. I разглеждаме как посредством употребата на факт и фикция медиите стават моделираща инстанция на действителността веднага след 1989 г.** **Наблюденията подкрепяме с примери и анализ на вестниците „Дума“ и „Демокрация“.** Освен че внушават как да се мисли и възприема действителността чрез използване на факти и фикция, **медиите имат способността да изграждат и т.**

⁴ Кьосев, Александър, Колева, Даниела (2017). *Трудният разказ. Модели на автобиографично разказване за социализма между устното и писменото*, Институт за изследване на близкото минало, Сиела, София, с. 29

нар. медийни герои на „прехода“ (т. II) – пример е документалната книга **„Живей бързо“** на **Надя Чолакова**, базирана на журналистически статии и интервюта, свързани с живота на известните престъпни босове, братята **Васил и Георги Илиеви**. В книгите си, посветени на тях, авторката разказва биографиите им, като се базира на реални факти от живота им, но ги доукрасява с художествени елементи и измислици, за да направи историята по-интересна.

Освен чрез вестници и документални книги, медийният разказ за времето на „прехода“ се реконструира и чрез телевизионни формати като сериалите. В тях виждаме как се репродуцират медийните герои на „прехода“, а именно престъпните босове, облечени в художествени образи. **В т. III разглеждаме архетипните конструкции при изграждането на персонажите в българските сериали след 1990 г., като основен фокус на анализа са сериалите „Под прикритие“ и „Столичани в повече“.** В този раздел виждаме как в един художествен продукт, какъвто е телевизионният сериал, отново неизменно се преплитат факти и фикция. В последния раздел на втора глава (т. IV) разглеждаме как сливането на реалност и измислица в художествените произведения съществува от векове – **при романите и разказите на писатели, които преди това са работили като журналисти.** Журналистическата работа във вестниците, свързана с ежедневно отразяване на реални събития от действителността (боравенето с факти), повлиява авторите (станали от журналисти писатели) и води към изграждане на реалистични сюжети в художествените произведения. Романите на много от писателите-журналисти и до ден днешен могат да се четат като вид документални разкази за историческото време, в което авторите са живели: Чарлз Дикенс (автобиографичният роман „Дейвид Копърфийлд“; „Трудни времена“), Марк Твен („Приключенията на Том

Сойер“), Ърнест Хемингуей („За кого бие камбаната“), Захари Стоянов („Записки по българските въстания“), Алеко Константинов („Бай Ганьо“, „Разни хора, разни идеали“) и др. За изграждане на пълноценни сюжети писателите-журналисти сливат реалност и измислица и така създават въздействащи произведения и разкази за времето си.

Писателите-журналисти използват факти, за да построят фикционални сюжети, а какво правят мемоаристите? Те също използват факти, но за да създадат документални сюжети. Въпреки това, в разказите им има и измислица, и художествени елементи. **Глава Трета** е посветена на **мемоарния разказ, който е на границата между факта и фикцията, между документалното и художественото**. В тази глава се прави обзор на българската мемоарна литература, отпечатана у нас в изследвания период – след 1990 г. и се разглежда какъв тип мемоарни книги излизат. Избрани са няколко книги, които най-точно отговарят на целите на изследването ни – мемоарни книги на хора, които са съвременници на историческия период и разказват спомените си за него. В центъра на вниманието тук е **как** авторите използват факти и фикция в разказите си. **Изборът на автори** на мемоари е мотивиран според **три критерия**: **1)** Активното им участие в обществения и политическия живот на страната както в първите години след 1990 г., така и до днес, **2)** Представят професии, свързани със словото, и очакванията ни са за влияния на професионалните рутини върху мемоарния разказ, **3)** „Работят“ с обществените нагласи, които изразяват и следват – именно авторите, участващи в обществения живот с действия и слово, са в постоянна връзка с проблемите и настроенията на хората и, по този начин, със самото преживяване на „прехода“. В **т. III. Наративен анализ на българските мемоарни книги след 1990 г.**, обект на разгърнат анализ

стават мемоарните книги на журналиста Тошо Тошев („Лъжата“ – книги 1, 2, 3 (2003 г., 2004 г., 2011 г.), на писателя Георги Мишев („Мир на страха ни. Бележки под линия“ (2014 г.) и на политолога Евгений Дайнов („Началото на Прехода. Записки по революцията. 1989 - 1996 г. Том 2“ (2015 г.); „Записки по революцията (1997-2017). Том 3“ (2017 г.) – Евгений Дайнов). В техните мемоари ще видим ясно преплитането на факти и фикция в разказ, повлиян от професиите на авторите.

В т. IV. Българската художествена литература след 1990 г. Документално-фикционалният разказ за „прехода“, изучаваме как разказват за времето след 1990 г. авторите на художествени произведения. В този раздел разглеждаме какво е не-фикционален роман и как се разказва за времето на „прехода“ в три художествени романа на български автори. Мотивиран е изборът на романите за анализ, като водещ критерий е действието да се развива в годините след 1990 г. в България. Трите избрани книги са обединени също така от символа на „кучето“ (и в трите „кучето“ присъства в заглавието), който се оказва метафора на човека, който живее в годините на „прехода“: „Кучешки времена. Революцията менте – 1989“ (ИК „Балкани“, 2008) на Илия Троянов (роман, който самият автор определя като литературен репортаж), „Черната кутия“ („Захарий Стоянов“, 2007) на Алек Попов, която в новото преработено и преиздадено издание от 2015 г. носи заглавието „Черната кутия: ниско прелитащи кучета“, и романът „Кучета под индиго“ („Рива“, 2012 г.) на Чавдар Ценов. Глава Трета включва също така съпоставителен анализ на мемоарните и художествените книги: сравняване на разказите от различни субективни гледни точки и, във връзка с това, установяване как се преплитат фактите и фикцията в двата жанра. Търсим и установяваме също така и спомените и разсъжденията за времето, които не се пресичат и не си приличат.

6. Изводи и заключения

Във време на „преход“ разказите идват, за да „преработят“ създалия се „семиотичен хаос“. В следване на дисертационната цел през цялото време разпределяхме изследователското внимание между разказаното, описаното и разказването – средствата и похватите. Убедихме се, че **времето след историческия обрат през 1989 г. не може да се оценява, без да се вземе предвид неговото преживяване**, въведено в различни изказни и жанрови форми.

Съпоставителният анализ на разказите в мемоарите и в художествените книги за „прехода“ ни позволява да направим няколко важни **обобщения**.

Мемоаристите, чиито книги изучихме, имат собствени спомени за събития от описваното време. В мемоарните им разкази тези събития са пречупени през лична интерпретация. Присъстващите в разказите авторефлексии понякога отвеждат към самогероизации, което фикционализира разказваните събития. Изграждането на собствен образ, дори ако не е героичен, също е работа с миналото в някаква посока. Фикционализацията е налице и при изграждането на образите на съвременници, които могат да бъдат както приятели, така и политически опоненти. Професионалният опит със словото обаче най-отчетливо бележи разказа на мемоаристите: те задават журналистически, писателски и политологически/популистки представи за мемоарния жанр, в който разказват за „прехода“. Всеки от тези стилове допринася за смесването на факти и фикция по свой специфичен начин. Журналистът разказва спомените си с претенция за

обективност, но внушава определени мнения и пристрастия или чрез начина на изказ, или чрез употреба на препинателни знаци. Отново с журналистически маниер, Тошев дава думата на различни хора, които представят гледната точка, която всъщност той подкрепя. Писателят Мишев, от своя страна, използва по-богат изказ, с повече емоция, но – противно на очакванията – е по-сдържан в налагането на определени виждания. Фикционализацията при него е най-силна при описанието на дадено събития или случка. Политологът Дайнов преувеличава непрестанно и описва събитията и случките като крайно фатални, решаващи, „революционни“. В действителност те може наистина да са такива, но патосът и емоцията водят автора към стил, неприсъщ на документалното писане, било то и в личен мемоар. При Дайнов сякаш фикцията е най-силно вплетена във фактите. Това вероятно се дължи и на популисткия език, който разчита на общоприети възгледи, фрази, но също така и на това, че в неговите мемоари липсва ясен поглед и вглеждане в миналото отпреди „прехода“.

За разлика от мемоарните, документалните, художествените книги градят своя разказ изцяло на базата на измислени случки и герои. Това, което правят те обаче, е умишлено използване на факти и реални събития от действителността, за да направят историите по-достоверни и автентични. Героите на анализирани романи на Троянов, Попов и Ценов са измислени, но те преживяват реални събития от „прехода“, сблъскват се с реални ситуации и трудности, типични за времето. Писателите сякаш разказват своите спомени от годините на „прехода“, но ги обличат в съдбите на своите измислени герои.

В дисертационния труд видяхме, че формите на преплитане на факт и фикция в

мемоарния разказ зависят както от разказвача, така и от канала/посредника (мемоарна книга, художествен текст по реални събития, медия) и, по-точно, от свързаната с него представа за „интересно“, ангажираща предполагаема публика и рецепция. От една страна, изследването разширява представата за зависимост на разказа от разказвача по посока на неговите опитности, словесни практики, позиционирания: журналистът разказва като журналист, писателят – като писател, политикът/политологът – откъм „народа“. Писателите разказват реалните събития във връзка с разполагането си „вътре“ или „вън“ – при Троянов разказът се мести от уста в уста, за да изкаже непоследователност на гледната точка, заемане на „неутрална“ позиция; при Попов двамата братя са вътре и извън България, но и двамата се лутат между България и чужбина; при Ценов – отново има лутане на персонажите.

Влиянието на канала/посредника също е налице: в „Дума“ и в „Демокрация“ търсят политическо зачертаване на опонента (за времето най-интересен е политическият скандал), в сериалите всичко е семпло и архетипно (предвид всекидневната рецепция на порции), документалните вестникарски разкази героизират мутрите (привличат вниманието на читателя с акценти върху детайли, които ги превръщат в привлекателни „лоши момчета“); мемоарните книги са възможност за самоизмисляне в положителна посока, за подобряване на биографията; романите пък хвърлят светлина към авторите чрез характеристики и действия на героите.

Доказаното влияние на личността на разказвача и на канала/посредника върху формите на преплитане на факт и фикция очертава редица различия между изучените разкази.

От друга страна, независимо от различните канали/посредници, в изучените мемоарни разкази е налице удивително единодушно обрисване на „прехода“, което се уплътнява в конкретика: героите са мутрите; постижения няма, хората живеят зле, лутат се, българинът се чувства зле дори извън България, където се смята, че успехът и щастието са гарантирани и т.н. Събитията, които привикват с паметта си авторите, може да не съвпадат изцяло, но са все травматични. Разказът, във всички свои форми и разновидности, е за злото на „прехода“, което се налага над доброто.

Различните канали/посредници са обединени от представи за „интересно“ и за предполагаема публика, които показват разнообразието във формите на преплитане на факти и фикция, когато става дума за реконструиране на времето след 1990, наричано „преход“.

Основните изводи, които можем да направим на базата на изложеното изследване за мемоарните и художествените разкази за времето след 1990 г. в България, са следните:

1) Мемоарните книги, които жанрово се определят като документални, и художествените романи, определени като фикционални, разказват еднакво правдоподобно за времето на „прехода“ (потвърждение на хипотезата поставена в увода). Причината е именно в това, че се разказва за „прехода“, облечен, до голяма степен, в сходни представи у съвременниците.

2) Факт и фикция са взаимно свързани не само в мемоарните разкази на

хората, а и в разнообразните разкази, които текат по медийните канали – журналистически текстове, телевизионни сериали, документално-биографични книги на журналисти, както и в романите на писатели, които са работили като журналисти.

3) В мемоарните книги се наблюдава художествено начало (фикция), докато при художествените книги (романи) наблюдаваме наличието на мемоарно начало. Ако мемоарните книги използват фикция, за да доукрасят фактите и да направят разказа за миналото по-интересен, то художествените книги (романите) използват факти, за да изградят по-достоверни и реалистични фикционални истории.

7. Приносни моменти в дисертационния труд

1. Дисертацията е фокусирана върху несистемно изучения жанр на мемоарната книга и с акцент върху важното участие на тази книга в изграждането на споменна представа за времето след социалния обрат от 1989 г.

2. Особеностите на мемоарната литература са оригинално потърсени чрез формите на преплитане на факт и фикция в мемоарния разказ.

3. При изучаването на фактуално-фикционалния разказ на мемоарната книга е приложен подход на двойно съпоставяне – с медийни форми за всекидневно разказване и с художествени творби от изследвания период.

4. Като приносно може да се разглежда и заключението на дисертацията, че в мемоарните книги присъства художествено начало, както в художествените е налице мемоарно, което прави двата типа книги еднакво правдоподобни, когато става дума за изследваното време след 1990 г.

8. Научни публикации по темата на дисертацията

1. ***“Journalistic Media as a Modelling Instance of Reality. A practical application of Bernd Mahr's theory of models to Bulgarian media in the period after the fall of Communism (1989)”*** (публикация на английски език – ***“Медиите като моделираща инстанция на действителността след 1989 г.”***) – публикация в научното списание “Филологически форум” на ФСлФ, СУ, том 5 от поредицата сборници за Библиотека “Международен филологически форум” – 05.07.2018 г., <https://philol-forum.uni-sofia.bg/journalistic-media/>

1.1. Статията е представена на международен семинар в Университета в Токио, Център по Философия (UTCР), Япония, на 3 октомври, 2016 г., на английски език – <https://utcp.c.u-tokyo.ac.jp/blog/2016/10/journal/> ; https://utcp.c.u-tokyo.ac.jp/events/2016/10/journalistic_media_as_modeling/.

Участието се състоя по покана на проф. Сатофуми Кавамура (Prof. Satofumi Kawamura – http://utcp.c.u-tokyo.ac.jp/members/data/kawamura_satofumi/index_en.php), който работи в областта на Културните и комуникационни науки, Критични постколониални теории, Политическа и социална философия.

2. ***„Архетипни конструкции при персонажите в сериалите след 1990 г. („Под прикритие“ и „Столичани в повече“)“*** – публикация в научното списание „Медиалог“, бр. 1/2017 – http://www.medialog-bg.com/?page_id=284

3. ***„От журналистика към литература. Влиянието на журналистическата работа върху художественото писане“*** – публикация в сборник с доклади от

Деветнадесетата национална конференция за студенти и докторанти, Пловдив 2017 г., УИ „Паисий Хилендарски“, Пловдив 2018 г.

4. „Факт и фикция в изграждането на медийните герои“ – публикация в научното списание „Медialog“, бр. 2/2017 – http://www.medialog-bg.com/?page_id=874

5. „Българската мемоарна литература след 1990 г. Преходът през спомените на Тошо Тошев, Георги Мишев, Евгений Дайнов“ – публикация в научното списание „Медialog“, бр. 4/2018 – <https://www.medialog-bg.com/?p=1325>